

Julija Jevgeňjevna Arnautova, *Kolduny i svjatyje: Antropologija bolezni v srednije veka,*

Sankt-Petěrburg 2004, Aletěja, 398 s.,

ISBN 5-89329-657-5

Zatímco historici diskutují o tom, zda a případně v jaké podobě je vůbec možné studovat středověkou Rus z hlediska historické antropologie, ruští medievisté věnující se západoevropskému středověku mají situaci snazší v tom, že metody historické antropologie byly rozpracovány právě na této problematice a je možné navazovat na celý, již desetiletími prověřený proud světové historiografie, a zároveň obtížnější tím, že jsou vždy nutně srovnávání s mistry tohoto typu historické vědy, v ruském kontextu samozřejmě především s Aronem Jakovlevičem Gurevičem. A obstát v takovém srovnání vskutku není lehké.

Monografie Julie Arnautovové *Kolduny i svjatyje: Antropologija bolezni v srednije veka* si klade za cíl postihnout, „co ve středověku znamenalo být nemocný, jak byl objasňován původ nemocí, jak byly nemoci léčeny nebo jak se lidé snažili před nimi uchránit, jak lidé prožívali vlastní nemoc a jaký měla společnost vztah k nemocným“ (s. 5). Jak Arnautovová zmiňuje, zatímco dějiny smrti se v historiografii prosadily jako velmi silný proud, dějinám nemoci se to nepodařilo především proto, že středověké prameny mnohem více reflektují smrt než nemoc. Monografie *Kolduny i svjatyje* však nepředstavuje vstup na neprobádané pole – o nemocech a léčení ve středověku již existuje celá řada prací a moskevská medievistka jich bohatě využívá. Problematiku středověkého léčení si však dosud mezi sebe převážně dělily tři různé disciplíny – historie medicíny, studující sféru profesionálního lékařství, etnologie, zabývající se oblastí lidového léčení, a dějiny náboženství, zkoumající problematiku víry v zázračné uzdravení světců. Arnautovová spatřuje svůj úkol v provázání těchto odlišných sfér a předložení „pokud možno úplného obrazu středověkých léčebných praktik a za nimi stojících představ“, jež je nutné „studovat a hodnotit nikoli ‚zvnějšku‘, z výšin našeho ‚vědeckého poznání‘, nýbrž ‚zevnitř‘, tak, jak je subjektivně vnímal středověký člověk“ (s. 7).

Autorka vymezuje rámec své práce obdobím od počátků středověku do poloviny 14. století, tedy do příchodu černé smrti, a problém antropologie nemoci se snaží postihnout prostřednictvím několika velkých témat: objasnění nemoci (etiologie), prožívání nemoci a vztahu k nemocným a terapie v souvislosti s rituálem. Striktně přitom odděluje profesionální lékařství na straně jedné a léčení čarodějí a světců na straně druhé, a to podle kritéria přenosu poznání písemnou, resp. ústní formou. Profesionální lékařství pak spojuje s kulturou elit, kdežto další dvě formy léčení s kulturou lidovou, a jen ta je jejím předmětem zájmu.

Kniha *Kolduny i svjatyje* je dedikována autorčinu učiteli Aronu Jakovleviči Gurevičovi, jehož vliv je v práci zřetelný: Arnautovová pojímá nemoc jako jednu z kategorií obrazu světa středověkého člověka, přejímá Gurevičovo přesvědčení, že ságy mohou vypovídat nejen o kultuře Skandinávie, ale i o předkřesťanském vnímání světa v kontinentální Evropě, stejně jako Gurevič poznává ústní lidovou kulturu středověku prostřednictvím psaných textů, zachycujících „lidové křesťanství“ – mirákul, exempel a penitenciářů. Ale zatímco Gurevič se vždy bránil spekulativním zobecňujícím soudům o středověké kultuře a usiloval o to, aby jeho tvrzení byla co nejvíce zakotvena v konkrétním středověkém pramenném materiálu, Julie Arnautovová teoretickým otázkám věnuje poměrně hodně pozornosti, čerpajíc zejména z Lotmana, Lévi-Strausse, J. S. Novikové (komunikační aspekty rituálu v sibiřském šamanismu) či Eliadeho, což je metodologické rozpětí až nebezpečně různorodé a vyvolávající otázku, zda lze vůbec tak různorodé přístupy funkčně propojit.

V první části své práce Arnautovová analyzuje objasnění nemoci působením čarodějů, mytologických postav či nebožtíků a „lidové“ verze křesťanské etiologie. Druhá část monografie je věnovaná prožívání bolesti a nemoci v předkřesťanské společnosti a proměně vztahu k nemocným v souladu s principem křesťanského milosrdenství, tedy historickoantropologickému tématu par excellence, ale i změnám v insitucionální péči o nemocné, činnosti klášterních a městských špitálů, působení špitálních řádů a bratrstev. Knihu uzavírá problematika terapie a nemoci v kontextu rituálu, tedy otázky diagnostiky a prognostiky prostřednictvím hádání a výkladu snů, léčení *more paganorum*, kult mrtvých v období křesťanského středověku v souvislosti s magií zdraví, a dále problematika bylinářství, užití amuletů jako profylaktických a terapeutických prostředků, verbální magie a konečně – avšak spíše okrajově – záračná uzdravení svatými.

Monografie *Kolduny i svjatyje* obsahuje množství velmi zajímavého pramenného materiálu a pozoruhodných závěrů, avšak strádá řadou neduhů metodologické či koncepční povahy. Již v samém úvodu knihy čtenář získá pocit, kterého se v průběhu čtení nezbaví, totiž že otázky, jež si autorka klade, a záměry, jež si stanovuje, nekorespondují vždy s tím, o čem následně píše. Jestliže za hlavní úkol své práce Arnautovová pokládá provázání dosud rozdělených sfér zájmu historie medicíny, etnologie a dějin náboženství, hned vzápětí takto definovaný záměr opouští a v celé práci – jak ostatně vysvítá již z jejího názvu – se věnuje výlučně oblasti lidového léčení a vyléčení zásahem světce, kdežto oblast profesionálního lékařství nechává zcela stranou.

Julie Arnautovová tvrdí, aniž by svůj soud argumentovala, že „postava léčitele, kněze (nebo uzdravujícího světce) a lékaře nebyly principiálně antagonistické: každý z nich zaujímal určitou, historicky podmíněnou niku ve struktuře středověké společnosti a organicky se začleňoval do každodenního života“ (s. 7). Avšak tato výchozí teze neodpovídá středověkým pramenům, v nichž nalezneme doklady

onoho antagonismu a rivalry. Ze středověké Rusi se dochovaly legendy, jejichž ústřední téma představuje právě střet různých koncepcí léčení, konkurence mezi čaroději a uzdravujícími světci, nebo mezi profesionálními lékaři a světci. Z textů je zřetelné, že nemocní lidé nespolehnali na jediný způsob léčení, ale zkoušeli hledat pomoc jak u čarodějů, resp. profesionálních lékařů, tak u svatých mnichů, což pochopitelně vyvolávalo ostrou nelibost církve.¹ Pociťovala-li pravoslavná církev na Rusi, kde profesionální lékařství hrálo zcela nepatrnou úlohu, potřebu vymezovat se vůči němu a diskreditovat je, tím spíše muselo existovat pnutí v prostředí západní Evropy, kde světské lékařství bylo mnohem více etablované, nehovoře již o konfliktu mezi léčením u čarodějů a pravověřím. To však Arnautovová nijak nereflktuje.

Tato výhrada samozřejmě nesměřuje k tomu, aby byla naryšována přesná hranice mezi sférou lidového léčení, jež v sobě nese množství předkřesťanských elementů, a oblastí „pravověrného“ uzdravování zásahem kněze či světce. Takové striktní oddělení by bylo umělé, ahistorické a zavádějící. Ostatně právě kapitoly, v nichž se badatelka snaží postihnout sféry, kde se dotýkají a prostupují pohanské magično a křesťanské sakrálné (na jiném materiálu velké téma jejího učitele Gureviče) patří v knize k nejpozoruhodnějším.

Předmětem knihy je „lidová kultura“, ale při zkoumání středověké kultury se znovu a znovu ukazuje, že kultura vzdělaných elit a lidová kultura netvořily dvě entity, jež by bylo možné od sebe zcela oddělit. Pokud si svého času historici uvědomili, že nelze mluvit o středověké kultuře a ztotožňovat ji s kulturou učenců, nelze ani naopak zjistit, „co ve středověku znamenalo být nemocný, jak byl objasňován původ nemocí, jak byly nemoci léčeny nebo jak se lidé snažili před nimi uchránit, jak lidé prožívali vlastní nemoc a jaký měla společnost vztah k nemocným“, pokud budeme hovořit výlučně o lidové verzi a zcela pomineme reflektování těchto problémů vzdělanci – ať již lékaři, nebo (snad ještě spíše) teology. Arnautovová si je toho vědoma a místy alespoň velmi letmo naznačuje pohled středověké teologie na tělo, nemoc, smrt apod. Jenže právě v takových zběžných

1 Konflikt učeného lékaře – Syřana Petra – se svatým mnichem a opozice vědy a zázračného uzdravení jsou tematizovány v legendě *O svatém Svjatošovi, knížeti černigovském – Kyjevo-Pečerskij patěrik*, (ed.) L. A. DMITRIJEV, in: Pamjatniki literatury Drevnej Rusi, XII vek, Moskva 1980, s. 499-506 –, střet mezi arménským lékařem a světcem a velmi ostrou diskreditaci světského lékařství obsahuje legenda *O svatém a blaženém Agapitovi, nezištném lékaři* (s. 522-530), léčení čaroději a lékaři, zejména cizinci, je jako neúčinné a navíc jako hřích interpretováno v legendě *O svatém Spiridonovi, pekaři prosfor, a o ikonopisci Alimpiji* (s. 590-592).

nástinech nejnázne upadne do vyhocených, paušalizujících tezí, jež k porozumění problému nijak nepřispívají.²

Západoevropským, zejména francouzským medievalistům bývá tradičně vytýkána zahleděnost do vlastních dějin, tedy opomíjení specifík střední (a ještě více východní) Evropy a ztotožňování románského středověku s evropským středověkem jako takovým. Pokud je u západoevropských historiků taková perspektiva do jisté míry pochopitelná, pak by mělo být úkolem historiků z ostatních částí Evropy tento příliš románský obraz středověku obohacovat o další stránky. Gurevič svého času medievalistům otevřel pohled do kultury Skandinávie, Arnautovová v tomto hledání dalších podob evropského středověku nijak dál nepokročila a – soudě podle užívaných pramenů – evropský středověk je pro ni výlučně středověkem románsko-germánským. Na takové vymezení oblasti zájmu má autorka bezpochyby právo, ale neměla by svá zjištění interpretovat jako obecně platná a podílet se na konstruování tolik kritizovaného, ale stále v historiografii tak oblíbeného univerzálního „středověkého člověka“. Tento přístup je snad možné přijmout při řešení otázek ze sféry mentality, ale tvrzení nezakotvená v konkrétním prostoru a společnosti rozhodně nejsou akceptovatelná například tehdy, je-li řeč o proměnách institucionální péče o nemocné.

Základním problémem knihy Julie Arnautovové *Kolduny i svjatyje* bezpochyby není nedostatečná erudice autorky, ale spíše tvar, který se rozhodla své práci dát. Kompaktnosti monografie neprospívá nejasnost, k jakému adresátovi je text směřován: autorka místy odkazuje na ryze odborné diskuse či problémy a vzápětí objasňuje témata, jež jsou zcela zřejmá každému, kdo je byť jen letmo obeznámen se současnou medievalistikou (například s. 145-147), potažmo dějinami středověku (takto po povrchu kloužou bohužel zejména kapitoly o křesťanském milosrdenství a péči o nemocné). Především si ale stanovuje až příliš velkorysé cíle, aniž by ve vlastním textu tyto záměry dokázala naplnit. Věnuje se celé řadě zajímavých problémů, ale tím, že se snaží práci dát syntetizující, všeobjímající rámeček, tento živý materiál spíše utápí v převzatých teoretických konstruktech. Kdyby se Julie Arnautovová zřekla univerzalistických snah, mohla práci koncipovat jako soubor studií, nabízejících detailní vhled do problémů, jež jsou autorce blízké a k nimž má nejvíce co říci. Knize by to bezpochyby bylo ku prospěchu.

Jitka Komendová

2 Patrně nejvýrazněji na s. 143, kdy, interpretujíc křesťanský pohled na duši a tělo, připisuje středověkému křesťanství rysy jakési dualistické hereze: „Křesťanské učení o těle jako pomíjivé nádobě duše, jímž je nutno všemožně pohrdat, pokořovat je a umrtvovat, diametrálně odděluje duchovní a fyziologické, a víře tak obětuje harmonii duše a těla. Toto učení je založeno na důsledném a principiálním dualismu materiálního a spirituálního, dualismu božské netělesnosti, vtělené v tělesné podobě Krista, a lidské tělesnosti jako čehosi stvořeného a ďábelského.“